

Katarzyna Dudek
Instytut Historii
Uniwersytet Rzeszowski

DZIAŁALNOŚĆ KOLEKCJONERSKA MAKSYMILIANA GOLDSTEINA I JEJ ZNACZENIE W OCHRONIE ZABYTKÓW SZTUKI ŻYDOWSKIEJ

Słowa kluczowe: Maksymilian Goldstein, kolekcjonerstwo, kolekcje prywatne, zabytki żydowskie, Muzeum Żydowskie we Lwowie

Ruch kolekcjonerski wśród ludności żydowskiej rozwinął się wraz z postępującą emancypacją i akulturacją Żydów. Warstwy inteligencji społeczeństwa żydowskiego w coraz większym stopniu zdawały sobie sprawę z wartości dziedzictwa swojego narodu. Wraz z rosnącą świadomością podejmowano działania, które zmierzały przede wszystkim w kierunku ochrony i zachowania wszelakich przedmiotów związanych z kulturą żydowską. Starania te były ściśle powiązane z ogólnoeuropejskim i polskim rozwojem muzealnictwa.

Niewątpliwie większość narodów posiada potrzebę zbierania i przechowywania przedmiotów, które są związane z ich historią. Wśród Żydów stosunkowo późno narodziła się taka potrzeba. Według historyka Majera Bałabana już z okresu średniowiecza pochodzą wzmianki o mecenasach, posiadających w swych zbiorach cenne rękopisy żydowskie. Wydaje się jednak, że Żydzi mieli szczególne podejście do własnego dziedzictwa i kolekcjonowania odnośnie tylko rękopisów oraz książek drukowanych¹. Impulsem do zajęcia się zabytkami historycznymi oraz sztuką własnego narodu były dwie wystawy zabytków żydowskich. Pierwsza z nich odbyła się w Paryżu w 1878 roku, druga rok później w Londynie. Obie prezentowały prywatne kolekcje: Izaaka Straussa w Paryżu oraz Filipa Saloponsa i Sassona w Londynie. Na wystawach zaprezentowano eksponaty z różnych dziedzin sztuki

¹ Bałaban 1935, s. I.

żydowskiej, które przyczyniły się do wzrostu zainteresowania zabytkami, w tym folklorem żydowskim². Wraz z rozwojem kolekcjonerstwa w wielu miastach zachodnioeuropejskich zaczęły powstawać muzea żydowskie, w których eksponowano przedmioty sztuki pochodzące głównie z prywatnych kolekcji. Pierwsze powstało w Wiedniu w 1895 roku, zaś kolejne we Frankfurcie nad Menem, Berlinie i Pradze. Dodatkowo w tym czasie powstawały towarzystwa żydowskie, które często były organizatorami wystaw judaików³.

Początki kolekcjonerstwa zabytków kultury żydowskiej na ziemiach polskich sięgają drugiej połowy XIX wieku. U jego podstaw leżała przede wszystkim troska i pragnienie zachowania przedmiotów obrzędowych przed niszczeniem, wywożeniem lub sprzedawaniem za granicę. Po I wojnie światowej zaczęto dopatrywać się w gromadzonych przedmiotach nie tylko wartości sentymentalnych, ale również artystycznych, historycznych i dokumentalnych. Z czasem zaczęły powstawać pierwsze opracowania naukowe dotyczące szerszego spojrzenia na sztukę żydowską⁴. Do pierwszych kolekcjonerów judaików w Polsce należeli: Lesser Gieldziński (Gdańsk), Mathias Bersohn (Warszawa) oraz bracia Gustaw i Artur Krontalowie (Poznań)⁵.

W środowisku lwowskim do najważniejszych posiadaczy kolekcji judaików należał znany numizmatyk Maksymilian Goldstein, który naśladowując innych zbieraczy w Polsce zgromadził pokaźne zbiory. Lwowskim kolekcjonerom sprzyjał fakt krzyżowania się w tym mieście wpływów kultury zachodniej ze wschodnimi motywami orientalnymi, co wyraźnie widać w przedmiotach powstałych na tych terenach⁶. Bodźcem, który przyczynił się do rozwoju kolekcjonerstwa judaików, była „Powszechna Wystawa Krajowa” zorganizowana we Lwowie w 1894 roku. Po raz pierwszy w Polsce eksponowano na niej zabytki sztuki żydowskiej⁷.

Maksymilian Goldstein pochodził z rodziny zamożnego kupca Hermana Goldsteina, znanego ze swego przywiązania do tradycji żydowskiej i działalności charytatywnej. Przejawiała się ona m.in. wspieraniem stypendiami młodzieży studiującej Torę oraz dbaniem o rozwój towarzystw dobroczynnych.

² Rejduch-Samkova 1984, s. 165-166.

³ Rejduch-Samkova 1984, s. 166-167.

⁴ Rejduch-Samkova 1984, s. 167.

⁵ Rejduch-Samkova, Samek 2002, s. 209.

⁶ Rejduch-Samkova 1998 (artykuł nieopublikowany i zamieszczony na stronie: <http://judica-art.com.pl/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=19&cntnt01returnid=67> – dostęp 15.06.2015 r.).

⁷ Rejduch-Samkova, Samek 2002, s. 211.

Ponadto miał w swej opiece bożnicę „Choneyn Dalim Chajutim Ktanim”, w której pełnił dożywotnio funkcję honorowego prezesa. Warto wspomnieć, iż ojciec Maksymiliana był potomkiem żyjącego w XVII wieku rabina lwowskiego Dawida Halewięgo. Zacny potomek rodziny Goldsteinów był autorem dzieła rabinicznego *Turej Zahaw*⁸, będącego komentarzem do *Szulchan Aruch*⁹.

Nie powinna więc dziwić pasja kolekcjonerstwa Goldsteina, dorastającego w rodzinie pielęgnującej tradycje żydowskie i własną historię. Jego pasja nie minęła nawet wówczas, gdy musiał poświęcić się pracy zawodowej w domach bankowych. Od wczesnej młodości Maksymilian dał się poznać przede wszystkim jako kolekcjoner zbiorów numizmatycznych, które zaczął zbierać już od 15 roku życia. Wraz z powiększaniem się jego wiedzy i kolekcji, zaczął publikować artykuły o tematyce numizmatycznej w „Dzienniku Polskim” i „Kurjerze Lwowskim”. Jako już znany numizmatyk został mianowany znawcą sądowym w zakresie numizmatyki¹⁰. Należał również do gorliwych propagatorów numizmatyki wśród młodzieży. Dążył do zrealizowania programu gabinetów numizmatycznych przy galicyjskich szkołach średnich. Rada Szkolna Krajowa we Lwowie poparła jego dążenia, zachęcając jednocześnie dyrektorów szkół do zakładania tego typu gabinetów. Inicjatywa Goldsteina nie obeszła się bez echa i niektóre placówki szkolne zdecydowały się na realizację tego projektu¹¹. Z czasem w zbiorze numizmatycznym Goldsteina zaczęły pojawiać się monety i medale nawiązujące do historii Żydów. Do cennych i rzadkich okazów kolekcji należały monety satrapów palestyńskich oraz cesarów rzymskich z okresu okupacji Izraela przez Rzymian, w tym moneta Kaliguli i Liwii oraz brązowa moneta Wespazjana z wyobrażeniem płaczącej w niewoli Judei. Do „nowszych” okazów należały monety Mieszka Starego z napisami hebrajskimi, a także duńskie, również z napisami hebrajskimi. Wśród medali i plaket, których posiadał około 60 sztuk, znajdował się medal na pamiątkę nadania równouprawnienia Żydom w Galicji w 1861 roku, medal warszawski M. Rawicza z 1852 roku, medal prezesa lwowskiego kahału R. Misesa z 1891 roku oraz wielu innych wybitnych przedstawicieli społeczeństwa żydowskiego¹².

⁸ Duda, Jodłowiec, Petriakowa 1993, s. 10.

⁹ Dosłownie oznacza „Nakryty stół”. Stanowi podstawowy kodeks halachy, czyli prawa żydowskiego. Opracowany został przez Józefa Karo w XVI wieku. Na ten temat patrz Uterman 2014, s. 286.

¹⁰ Duda, Jodłowiec, Petrakowa 1993, s. 10.

¹¹ Schall 1935, s. 144-145.

¹² „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1913, nr 10, s. 149-150.

Początkowo kolekcjonerstwo Maksymiliana Goldsteina skupiało się w głównej mierze na zbiorach numizmatycznych. Z czasem jednak zaczęło ewoluować w kierunku sztuki żydowskiej, w tym także przedmiotów związanych z folklorem. Przełomem dla kolekcjonera stał się rok 1910, w którym podjął się, jako jeden z pierwszych Żydów galicyjskich, utworzenia muzeum żydowskiego we Lwowie. Goldstein pragnął stworzyć miejsce: „w którym by wszelkie zabytki kulturalne i historyczne żydów w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem ziemi galicyjskiej godne znalazły pomieszczenie”¹³. Uważał, iż w muzeum powinny znaleźć się zabytki Żydów polskich do tej pory mieszczące się w synagogach lub u osób prywatnych, które nie były świadome ich wartości historycznych i artystycznych¹⁴.

Pomysł utworzenia muzeum przedstawił Goldstein 28 stycznia 1910 roku, na posiedzeniu zarządu żydowskiej gminy wyznaniowej, proponując aby przyszłe muzeum powstało przy istniejącej już bibliotece gminnej¹⁵. Dodatkowo Goldstein przyrzekł ofiarować na początek funkcjonowania muzeum medale i monety żydowskie z własnej kolekcji¹⁶. Inicjatywa spotkała się z pozytywnym przyjęciem kahału, toteż Maksymilian przystąpił do przygotowania projektu programu i statutu „Muzeum historii i sztuki narodu żydowskiego”. W celach i zadaniach placówki muzealnej przewidywał gromadzenie różnorodnych zabytków, w tym dzieł z historii, literatury i sztuki żydowskiej, a także otoczenie opieką zabytków architektonicznych i cmentarzy. Goldstein uważał, iż bardzo istotne jest pozostawanie w kontakcie z ludem żydowskim oraz zbadanie jego dawnych i obecnych wierzeń, obrzędów oraz zwyczajów (podań, bajek, melodii, pieśni i przysłów)¹⁷. W projekcie statutu wymieniał jakie zbiory powinno gromadzić muzeum: „[...] a) Księgi Pisma Św. i dzieła o nich, odnoszące się do Polski, pisane lub drukowane przez Żydów polskich, b) Napisy nagrobkowe i inne pamiątki Żydów na ziemiach polskich, c) Dzieła sztuki, portrety, autografy, sztychy, litografie i rysunki Żydów w Polsce, lub o Żydach polskich, plany i widoki budowli, miast i miasteczek żydowskich, d) Monety i medale żydowskie, e) Przedmioty mające związek z synagogą”¹⁸.

¹³ „Jedność” 1913, nr 3, s. 5.

¹⁴ „Jedność” 1913, nr 3, s. 5.

¹⁵ Horbań 2006, s. 50.

¹⁶ „Jedność” 1913, nr 3, s. 5.

¹⁷ Schall 1935, s. 148.

¹⁸ Schall 1935, s. 149.

Mimo że zarząd gminy wyraził słowa uznania dla projektu muzeum to jednak nie poczynił żadnych starań dla jego realizacji. Wówczas Goldstein zwrócił się o pomoc do inteligentnych sfer żydowskich, które wsparły go finansowo, a także przekazały wiele okazów muzealnych¹⁹. Inicjatywa prywatnego kolekcjonera zainteresowała szereg pism, na łamach których umieszczano notatki lub obszerniejsze artykuły informujące o planach powstania muzeum, często popierające działania Goldsteina²⁰. Na łamach „Ziemi” autor artykułu *Muzea lokalne w Galicyi* żywił ogromne uznanie dla jego dążeń, twierdząc że Lwów jest najlepszym miejscem na powołanie podobnego muzeum, przede wszystkim z powodu największego na tych terenach osadnictwa żydowskiego w całej Europie. Ponadto muzeum stanowić mogłoby niezbędne uzupełnienie dla muzeów polskich i ukraińskich, będąc równocześnie instytucją edukującą mieszkańców w zakresie historii i kultury narodu ważnego w dziejach polskich²¹.

Upowszechnianie sztuki żydowskiej było dla Goldsteina rzeczą najważniejszą. Dzięki jego staraniom powstało Koło Miłośników Sztuki Żydowskiej, które z małymi przerwami funkcjonowało do 1925 roku. W ramach swej aktywności organizowali kursy malarstwa i rysunku oraz wystawy zarówno znanych, jak i dopiero początkujących malarzy żydowskich. Jedną z nich, w głównej mierze zorganizowaną dzięki zabiegom Goldsteina, prezentowała dzieła Jefraima Liliena, bliskiego przyjaciela Maksymiliana²².

Starania Goldsteina o utworzenie Muzeum Żydowskiego doszły do skutku dopiero w 1934 roku. Podczas posiedzenia kahału 26 lutego zostało powołane Kuratorium Muzeum, na czele z rabinem dr L. Frojndem, będącym wówczas przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Żydowskiego oraz Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej. Dzięki aktywnej działalności Komisji 17 maja 1934 roku uroczyste otwarto Muzeum Żydowskie. Dyrektorem powołano wspomnianego już wcześniej J. Liliena²³. Niestety Maksymilian Goldstein po 24 latach, od momentu jego początkowych prób powołania muzeum, odgrywał już mało znaczącą rolę tak w trakcie, jak i po utworzeniu Muzeum. Niemniej jednak nie można zapomnieć, iż to właśnie on był inicjatorem jego powstania.

¹⁹ Skrzydlewska 2006, s. 47.

²⁰ Skrzydlewska 2006, s. 151.

²¹ „Ziemia” 1912, nr 6, s. 91-92.

²² Horbań 2006, s. 30-31.

²³ Wociór 2012, s. 114.

Przez ponad 30 lat Goldstein poświęca się w pełni powiększaniu swojej kolekcji. Dla zagorzałego zbieracza nie miało znaczenia czy dany przedmiot miał charakter historyczny czy był po prostu związany z folklorem żydowskim. Zbierał wszystko, co powiązane było z narodem żydowskim i miało charakter artystyczny, społeczny, obyczajowy lub religijny. W 1935 roku wydana zostaje publikacja autorstwa Maksymiliana Goldsteina i Karola Dresdnera²⁴, która bazując na bogatym zbiorze pierwszego z autorów przedstawia informacje dotyczące kultury żydowskiej w Polsce. Książka stanowi kompendium wiedzy o judaikach w Polsce z opisami obrzędów religijnych, uroczystości i zwyczajów żydowskich. Tekst został wzbogacony reprodukcjami przedmiotów będących w posiadaniu Goldsteina. Każdy z rozdziałów dotyczy określonego rodzaju przedmiotów w zbiorze. Na potrzeby publikacji lwowski kolekcjoner dokonał podziału swojej kolekcji, wyodrębiając 12 grup zabytków. Zaliczają się do nich: zabytki życia rodzinnego i społecznego; portrety, typy i karykatury; ubiór i biżuteria; kalendrze oraz przedmioty odnoszące się do szabatu i świąt; przedmioty kultu w synagogach; ryciny i fotografie synagog, cmentarzy, płyt nagrobnych z inskrypcjami; dzieła malarzy i rzeźbiarzy żydowskich; exlibrisy i plakaty; zbiory numizmatyczne; rękopisy i druki oraz pamiątki z okresu I wojny światowej.

Po włączeniu terenów Ukrainy Zachodniej do Ukrainiejskiej SRR w 1939 roku zbiory w posiadaniu muzeów oraz kolekcjonerów prywatnych zostały znacjonalizowane i scentralizowane. Na mocy decyzji Lwowskiego Rejonowego Komitetu Wykonawczego podjętej w styczniu 1940 roku do Miejskiego Muzeum Przemysłu Artystycznego włączone zostały zbiory Muzeum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej we Lwowie. W tym czasie składały się na nie głównie tkaniny i srebra synagogałne przekazane w depozyt przez lwowskie synagogi, a także przedmioty związane z kultem domowym i życiem prywatnym również złożone w depozyt przez kolekcjonerów prywatnych²⁵.

Znaczna część kolekcji Maksymiliana Goldsteina trafiła w 1942 roku w posiadanie Muzeum Przemysłu Artystycznego, z którym blisko współpracował i gdzie prowadził działalność naukową. Kolekcjoner przekazał w depozyt część swojej kolekcji, był bowiem zmuszony wraz ze swoją córką i żoną opuścić dotychczasowe miejsce zamieszkania i przenieść się do getta²⁶. Pod

²⁴ Goldstein, Dresdner 1935.

²⁵ Duda, Jodłowiec, Petriakowa 1993, s. 7-8.

²⁶ Wociór 2012, s. 115.

koniec 1942 roku zginął (prawdopodobnie wraz ze swoją rodziną) w obozie janowskim we Lwowie, gdzie był więziony²⁷.

Po zakończeniu II wojny światowej Muzeum Rzemiosła Artystycznego miało w swym posiadaniu znaczny zbiór przedmiotów żydowskich, obejmujących judaika ze zbiorów własnych, Muzeum Żydowskiej Gminy Wyznaniowej i kolekcji Goldsteina. Przedmioty te przetrwały ciężkie lata wojny dzięki temu, że nie były zewidencjonowane jako osobna kolekcja, znajdując się w rozproszeniu wśród innych zbiorów pochodzących z różnych krajów. Obecnie zabytki żydowskie z kolekcji M. Goldsteina znajdują w kilku miejscach we Lwowie: w Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego (dawne Muzeum Rzemiosła Artystycznego – w nim znajduje się największy zespół), w Lwowskim Muzeum Historycznym (kolekcja numizmatyczna), w Lwowskiej Galerii Obrazów (pojedyncze prace malarzy żydowskich) oraz w Naukowym Centrum Judaików i Sztuki Żydowskiej im. F. Petriakowej (archiwalia związane z Goldsteinem i jego rodziną oraz zbiór zdjęć cmentarzy żydowskich, fotografii i druków ulotnych)²⁸.

Działalność kolekcjonerska Maksymiliana Goldsteina miała niewątpliwie ogromne znaczenie dla kultury żydowskiej. Dzięki jego pasji przetrwało wiele zabytków ważnych dla tego narodu. Goldstein był świadomy, że zabytki przeszłości będące w jego posiadaniu nie są wyłącznie jego własnością i że jako dorobek narodu powinny być dostępne dla ogółu. Choć nie brał on aktywnego udziału w tworzeniu Muzeum Żydowskiego, to właśnie dzięki jego aktywności ta inicjatywa została pomyślnie zrealizowana. Warto również pamiętać, że książka jego autorstwa pt. *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, choć napisana przed osiemdziesięcioma laty, stanowi nadal podstawową publikację do badań w dziedzinie etnografii i sztuki żydowskiej.

²⁷ Duda, Jodłowiec, Petriakowa 1993, s. 8.

²⁸ Horbań 2006, s. 54-55; Wociór 2012, s. 115.

Bibliografia:**Prasa:**

„Jedność” 1913, Lwów.

„Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1913, Kraków.

„Ziemia” 1912, Warszawa.

Opracowania:

Bałaban M., *Wstęp*, [w:] *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, red. Goldstein M., Dresdner K., Lwów 1935, s. I-XI.

Duda E., Jodłowiec A., Petriakowa F. (red.) *Skarby dziedzictwa galicyjskich Żydów. Judaica z Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie/Treasures of the Galician Jewish Heritage. Jewish Collection from the Museum of Ethnography and Artistic Crafts in Lvov*, Kraków 1993.

Goldstein M., Dresdner K., *Kultura i sztuka żydowska na ziemiach polskich*, Lwów 1935.

Horbań I., *Ośrodki przechowujące dziedzictwo kulturowe narodu żydowskiego we Lwowie – historia i stan obecny* [w:] *Żydzi w Lublinie – Żydzi we Lwowie. Miejsca-Pamięć-Współczesność*, red. Zętar J., Żurek E., Żurka S., Lublin 2006, s. 49-55.

Rejduch-Samkowa I., *Lesser Gieldziński, Mathias Bersohn i Maksymilian Goldstein – pierwsi kolekcjonerzy i badacze sztuki judaistycznej w Polsce* [w:] *Mecenas, kolekcjoner, odbiorca. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Katowice, listopad 1981*, red. Karwowska E., Marczak-Krupa A., Warszawa 1984, s. 165-178.

Rejduch-Samkowa I., Samek J., *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, Warszawa 2002.

Schall J., *Zbieracz i jego zbiory. Zabiegi o utworzenie muzeów żydowskich w Polsce* [w:] *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*, red. Goldstein M., Dresdner K., Lwów 1935, s. 143-161.

Skrzydłewska B., *Żydowskie i chrześcijańskie muzea wyznaniowe* [w:] *Żydzi w Lublinie – Żydzi we Lwowie. Miejsca-Pamięć-Współczesność*, red. Zętar J., Żurek E., Żurka S., Lublin 2006, s. 45-48.

Uterman A., *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 2014.

Wociór L., *Kolekcja judaików we Lwowie od końca XIX do początku XXI wieku*, „Muzealnictwo”, nr 53(2012), s. 114-117.

Źródła internetowe:

Rejduch-Samkowa I., *Rozwój zainteresowań judaikami w Polsce i w Europie*, 1998: <http://judaica-art.com.pl/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=19&cntnt01returnid=67> (dostęp 15.06.2015 r.)

Streszczenie: W środowisku lwowskich kolekcjonerów żydowskich na pierwszy plan wysunął się Maksymilian Goldstein. W jego kolekcji znalazły się bogate i rzadkie zbiory, o których możemy dowiedzieć się z publikacji wydanej w 1935 r. przez M. Goldsteina i K. Dresdnera *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*. Książka ta stanowiła i stanowi nadal prawdziwe kompendium wiedzy odnośnie judaików w Polsce. Do najważniejszych inicjatyw Goldsteina należą jednak jego starania o utworzenie Muzeum Żydowskiego we Lwowie. Jako pierwszy podejmował działania mające na celu powołanie jednostki muzealnej przy gminie żydowskiej. Po 24 latach jego dążenia doszły do skutku, niestety jednak wówczas odgrywał on już mało znaczącą rolę w jego tworzeniu.